Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

MAFKURAVIY PLYURALIZM SHAROITIDA IJTIMOIY BIRDAMLIKNI MUSTAHKAMLASHDA JADID MEROSINING AKSIOLOGIK-INTEGRATIV FUNKSIYALARI

Sirojiddin Axmadullo o‘g‘li Xayrullayev*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
✉ sxayrulloyev@94gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada jadid merosining plyuralistik jamiyatdagi integrativ vazifalari tahlil qilinadi. Tarixiy-konseptual qiyos birdamlikni mafkuraviy bir xillikdan ajratadi. Teng qadr-qimmat, farqlarni e’tirof etish va ochiq asoslash mezonlari ishlab chiqiladi. Talabalar uchun muqobil talqinlarni kelishtirishga yo‘naltirilgan dialogik seminar taklif etiladi. Natijalar normativ-metodik bo‘lib, ijtimoiy ta’sirning empirik bahosi emas.

Kalit so‘zlar

jadid merosi, mafkuraviy plyuralizm, birdamlik, e’tirof, qadr-qimmat, dialog, fuqarolik ta’limi.

DOI: 10.5281/zenodo.23302253

KIRISH

Ijtimoiy birdamlikning falsafiy murakkabligi umumiy hayot uchun zarur kelishuv bilan shaxslar va guruhlarning turlicha e’tiqodlarini saqlash o‘rtasidagi munosabatda ko‘rinadi. Birdamlikni hammaning bitta tarixiy talqinni ma’qullashi deb tushunish farqni xavf sifatida ko‘rsatadi. Plyuralizmni esa umumiy majburiyatlardan voz kechish deb qabul qilish hamkorlik asosini zaiflashtiradi. Jadid merosiga murojaat shu ikki xatoni qanday cheklashi mumkinligi mazkur maqolaning tadqiqot muammosidir.

Xujaev Behbudiyning ma’rifiy faoliyatini jadid islohotlari bilan bog‘liq holda talqin qiladi [1]. Bunday tarixiy-ma’rifiy material umumiy muammoni bilim va muhokama orqali ko‘rish uchun resurs bo‘lishi mumkin. Ammo undan hozirgi barcha mafkuraviy masalalarni hal qiladigan yagona doktrina chiqarilmaydi. Tadjiyevaning O‘zbekistondagi Sabantoy haqidagi tadqiqoti esa milliy madaniyatning jamoatchilikka taqdim etilishini konkret an’ana misolida o‘rganadi [2]. Bu misol madaniy farqni umumiy hayotga qarama-qarshi qo‘ymaslik uchun muhokama materiali beradi, lekin har bir bayram birdamlikni avtomatik oshiradi, degan dalil emas.

Maqolaning maqsadi jadid merosining aksiologik-integrativ funksiyalarini teng qadr-qimmat, mazmunli e’tirof, sababli muloqot va qayta ko‘riladigan kelishuv mezonlari orqali asoslashdir. Ta’limiy savol shundan iborat: talaba tarixiy merosni o‘zlashtirish jarayonida boshqacha fikrlovchini birgalikdagi hayotning teng ishtirokchisi deb qanday ko‘ra oladi? Nazariy yangilik merosning integrativ rolini bir xillik ishlab chiqarish emas, kelishmovchilikni mas’uliyatli boshqarish imkoniyati sifatida talqin etishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta zamonaviy ish tarixiy-ma’rifiy talqin, madaniy an’ana, etnik identiklik, milliy narrativ, multikulturalizm, qadr-qimmat va bag‘rikenglik muammolari bo‘yicha maqsadli tanlandi. Qiyosda har bir manbaning doirasi saqlandi: Rossiya yoki Britaniyada o‘rganilgan munosabatlar O‘zbekiston jamiyatining tayyor

tavsifi sifatida qo‘llanmadi. Mintaqaviy taqqoslashdagi tadqiqot savoli bilan muayyan mamlakat haqidagi empirik natija ham farqlandi.

Metodologik tartib uch amaldan tashkil topdi. Dastlab birdamlik, bir xillik, e’tirof va rozilik tushunchalari ajratildi. So‘ng umumiy qadriyatga tayanib farqli ovozni chetlashtirish mumkin bo‘lgan qarshi holatlar tuzildi. Yakunda tarixiy material bilan ishlashga mos dialogik seminar loyihalashtirildi. Maqola yangi so‘rov yoki guruhlararo munosabatlarning statistik tahlilini taqdim etmaydi. Natijalar normativ farqlash va pedagogik loyihalash darajasida amal qiladi.

NATIJALAR

Birdamlikni bir xillikdan farqlash. Birinchi natija umumiy majburiyatning bir xil dunyoqarashni talab qilmasligidir. Ikki talaba jadid ma’rifatparvarligini diniy-ma’naviy yoki dunyoviy-pedagogik nuqtayi nazardan tushuntirishi mumkin. Ularning kelishuvi shu izohlarni bitta fikrga keltirishda emas, manbani buzmaslik, shaxsni kamsitmaslik va ta’limga teng kirishni tan olishda qurilishi mumkin. Bu kelishuv ham barcha qadriyatlar muammosini tugatmaydi; u muhokama davom etishi uchun minimal asos yaratadi.

Ryzhovaning etnik identiklik va bag‘rikenglik haqidagi tadqiqoti kuchli etnik o‘zlik bilan boshqa guruhlarga nisbatan tolerant munosabatni avtomatik qarama-qarshi qo‘yib bo‘lmasligini ko‘rsatadigan empirik kontekstni beradi [3]. Uning natijalari Rossiya va Kabardin-Balkariya materiallariga tegishli. Mazkur maqola ularni O‘zbekiston yoshlari haqida raqamli hukmga aylantirmaydi. Olinadigan metodologik saboq, identiklik intensivligi, boshqani tan olish va hamkorlik shakllarini alohida o‘rganishdir.

Tarixiy narrativ va javobgarlik. Gutner milliy narrativ bilan milliy mas’uliyat munosabatini muhokama qiladi [4]. Shu muammo jadid merosini o‘qitishda ham dolzarb savol tug‘diradi: o‘tmishni sharhlash hozirgi shaxsni uning nazoratidan tashqaridagi voqealar uchun ayblashga aylanishi kerakmi? Taklif etilgan yondashuv nasliy aybni emas, bugungi talqinning halolligi uchun javobgarlikni asos qiladi. Talaba tarixiy ziddiyatni o‘rganadi, lekin uni hozirgi millat yoki e’tiqod egalariga umumiy ayblov sifatida ko‘chirmaydi.

Merosning ikkinchi integrativ funksiyasi o‘z pozitsiyasini tuzatishga imkon beradigan xotirani shakllantirishdir. Bu o‘tmishdagi barcha qarorlarni oqlash ham, butun merosni inkor qilish ham emas. Muayyan tarixiy g‘oyaning imkoniyati bilan chegarasini birgalikda ko‘rish taklif qilinadi. Masalan, ma’rifiy xizmatning kimlar uchun ochilgani va kimlar chetda qolgani savoli qahramonlik tasvirini bekor qilmasdan uning ijtimoiy shartlarini aniqlashtirishi mumkin. Aniq javob tegishli tarixiy dalil bilan berilishi kerak.

E’tirofning institutsional va dialogik o‘lchovlari. Modood madaniyatlararo muloqot bilan multikultural e’tirofni bir-birini to‘ldiruvchi yondashuvlar sifatida muhokama qiladi [5]. Mualliflik xulosasi shuki, yaxshi suhbatning o‘zi teng imkoniyat o‘rnini bosa olmaydi. Talabalar tadbirda birga qatnashishi mumkin, ammo qaror qabul qilish, o‘z tilida fikr bildirish yoki madaniy mavzuni taklif etish imkoniyati teng bo‘lmasligi mumkin. Shu bois hamkorlikning sifati ishtirokchilar soni bilangina emas, ovozning mazmuniy ta’siri bilan baholanadi.

1-jadval. Plyuralizm sharoitida birdamlikning pedagogik mezonlari

Mezon	Ta’limiy amal	Kuzatiladigan dalil	Chegara
Teng qadr-qimmat	Fikr va shaxsni ajratib tanqid qiladi	E’tiroz dalilga qaratilgan	Kamsitish ilmiy bahs deb oqlanmaydi
Mazmunli e’tirof	Boshqa talqinni xolis qayta aytadi	Pozitsiya egasi mazmunni tan oladi	Bir xil fikrlash talab etilmaydi
Tarixiy halollik	Fakt va bahoni farqlaydi	Manba rekviziti va sharh ajratiladi	Talqin erkinligi soxtalashtirish emas
Sababli kelishuv	Umumiy minimumni asoslaydi	Har bir qoida uchun sabab beriladi	Sukut rozilik deb hisoblanmaydi
Qayta ko‘rish	Bahsli nuqtani ochiq qoldiradi	Keyingi tekshiruv sharti yoziladi	Vaqtinchalik kelishuv mutlaq haqiqat emas

Qadr-qimmat va munozaraning chegarasi. Seglow nafratli nutqning zararini qadr-qimmat va o‘zini hurmat qilish muammolari bilan bog‘laydi [6]. Ta’limiy qo‘llanishda bu muayyan fikrni tanqid qilish bilan shaxsning teng ishtirokchi maqomini inkor etishni ajratish zarurligini bildiradi. «Sizning dalilingiz yetarli emas» bilan «sizning guruhingiz gapirishga

loyiq emas» bir xil hukm emas. Seminar qoidalari birinchisiga yo‘l ochishi, ikkinchisini esa shaxsiy kamsitish sifatida cheklashi kerak. Bu farq noqulay savoldan qochish vositasiga aylantirilmaydi.

Forst bag‘rikenglikning paradokslarini asoslash masalasi bilan bog‘laydi [7]. Mazkur ishda bundan kelishmovchilikni bekor qilmasdan, cheklovni ham sabab bilan tushuntirish talabi olinadi. O‘qituvchi muhokamani to‘xtatsa, qaysi qoida buzilganini ko‘rsatishi lozim; «bu mavzu yoqmaydi» degan shaxsiy munosabat yetarli emas. Xuddi shunday, barcha e’tirozlarga yo‘l berish tarixiy soxtalashtirish yoki guruhni kamsitishni ilmiy pozitsiya bilan tenglashtirishni anglatmaydi.

Yakuniy mahsulot barcha fikrlar qo‘shilgan umumiy deklaratsiya emas, ikki qismli kelishuv varaqasidir. Bir qismda hamkorlik uchun qabul qilingan minimum, ikkinchisida esa bahsli masala va uni keyin tekshirish usuli yoziladi. Baholash talabaning o‘qituvchi pozitsiyasiga yaqinligiga emas, manba aniqligi, raqib fikrini xolis ifodalash, kamsitmasdan e’tiroz bildirish va kelishuv chegarasini ochiq ko‘rsatishga asoslanadi. Diniy yoki siyosiy e’tiqodni oshkor qilish majburiy topshiriq bo‘lmaydi.

MUHOKAMA

Yondashuvga qarshi birinchi e’tiroz umumiy minimum haddan tashqari mavhumligidir. Bunga javoban minimum har bir vaziyatda konkretlashtiriladi: darsda teng navbat, baholashda e’tiqodga bog‘liq bo‘lmagan mezon, tadbirda asosli tanlov va e’tirozga javob kabi talablar ko‘rsatiladi. Minimumning vazifasi mukammal jamiyat tavsifini berish emas, hamkorlik nomidan teng maqomning buzilishini cheklashdir. Uning mazmuni muhokamadan tashqaridagi shior emas, izohlanadigan norma bo‘lishi kerak.

Ikkinchi e’tiroz tarixiy merosning turlicha talqin qilinishi umuman umumiy xotira qolmasligiga olib kelishi haqidadir. Taklif etilgan farqlash faktlarning umumiyligini talqinlarning yagona bo‘lishidan ajratadi. Bir hujjatning sanasi va muallifi tekshiriladigan fakt bo‘lishi mumkin; uning bugungi ahamiyati esa bahsga ochiq qoladi. Shu asosda tarixiy dalilga sadoqat bilan aksiologik plyuralizm birga saqlanadi. Bu talqinlar cheksiz va teng darajada to‘g‘ri, degan relativizm emas.

Uchinchi muammo muloqotning hokimiyat tafovutlarini yashirishidir. O‘qituvchi baho qo‘yadigan sharoitda talabaning sukuti rozilik belgisi bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun yozma, anonimlashtirilgan muqobil fikr hamda bahodan ajratilgan qayta aloqa kanali taklif etiladi. Har bir metod o‘z xavfiga ega: anonimlik javobgarlikni susaytirishi mumkin, ochiq suhbat esa tortinchoq talabaning ovozini cheklashi mumkin. Usul shu tavakkallarni qiyoslab tanlanadi.

Kelgusi tadqiqotda seminar protokollari, pozitsiya o‘zgarishining dalillari va kechiktirilgan hamkorlik topshiriqlari tahlil qilinishi mumkin. «Kelishdik» degan javobning o‘zi birdamlik oshganini ko‘rsatmaydi. Ishtirokchilar kelishmovchilikni xavfsiz ifodalay olganmi, qarorda turli ovozlarning izi qolganmi va umumiy vazifada javobgarlik taqsimlanganmi, shular alohida tekshirilishi lozim. Mazkur ish bunday empirik natijalarni da’vo qilmaydi.

XULOSA

Jadid merosining aksiologik-integrativ funksiyasi turli fikrlarni bitta qolipga keltirishda emas, tarixiy tajriba orqali umumiy hayot uchun mas’uliyatni muhokama qilish imkonini yaratishda namoyon bo‘lishi mumkin. Teng qadr-qimmat, mazmunli e’tirof, dalillangan muloqot va qayta ko‘riladigan kelishuv birdamlikning bir-birini to‘ldiruvchi shartlari sifatida asoslandi.

Pedagogik taklif merosni dialogik seminar, muqobil talqin va ikki qismli kelishuv varaqasi orqali o‘rganishdir. Bu tartib talabalarning e’tiqodini tekshirishga emas, boshqacha fikrlovchi bilan asosli hamkorlik qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Uning amaliy samaradorligi alohida tadqiqot bilan tekshirilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xujaev M. Mahmudhoja Behbudiy leader of the Jadid reforms. The Light of Islam, 3. 2020. (p. 39–47). DOI: 10.47980/TLOI/2020/3/4
2. Tadjiyeva N. Sabantoy — tatar xalqining milliy bayrami va uning O‘zbekistonda nishonlanishi. Tamaddun nuri, 10(73). 2025. (p. 382–385).

   DOI: 10.69691/2s1v2d56
3. Рыжова С. В. Этническая идентичность и толерантность в поликультурном обществе: общероссийская перспектива и ситуация в Кабардино-Балкарии. Социологическая наука и социальная практика, 11(4). 2023. (p. 156–177). DOI: 10.19181/snsp.2023.11.4.7
4. Гутнер Г. Б. Национальный нарратив и национальная ответственность. Этическая мысль, 17(1). 2017. (p. 94–109). DOI: 10.21146/2074-4870-2017-17-1-94-109
5. Modood T. Can interculturalism complement multiculturalism? Multicultural Education Review, 13(4). 2021. (p. 275–284).

DOI: 10.1080/2005615X.2021.2006115

6. Seglow J. Hate Speech, Dignity and Self-Respect. Ethical Theory and Moral Practice, 19(5). 2016. (p. 1103–1116). DOI: 10.1007/s10677-016-9744-3
7. Forst R. Toleration and its Paradoxes: A Tribute to John Horton. Philosophia, 45(2). 2017. (p. 415–424). DOI: 10.1007/s11406-016-9801-0
8. Yerekesheva L. G. Functions of Religion and Dynamics of Nation-Building in Kazakhstan and Uzbekistan. The Muslim World, 110(1). 2020. (p. 64–88).

DOI: 10.1111/muwo.12319